

Зміст

1. Золота осінь	9
2. Ти тільки вір	12
3. Будьте як удома	25
4. Сусідка	45
5. Ласкаво просимо, назад не виносимо	57
6. Я тут ненадовго	71
7. Відчиняйте. Смерть	89
8. Концерт	107
9. Читацький клуб «Вставні щелепи»	124
10. Листи на фронт	137
11. Паризькі канікули	150
12. Генератор	162
13. Толя не дзвонив?	175
14. Багажник	189
15. Що це ви, Віро Петрівно, надумали?	202
16. Нова сусідка	211
17. Ми живі, доки ми віримо	225
<i>Час написати «дякую»</i>	<i>236</i>

1 Золота осінь

Чи думали ви колись, яким буде ваш останній захід сонця? Так, зовсім останній. Той, після якого більше не буває світанків. Той, після якого більше нічого не буває. Як би ви тоді його споглядали? Чи дозволяли б собі бодай кліпнути? Чи хапалися б голими руками за розжарену небесну кулю, аби хоча б на мить її сповільнити? А може, впивалися б у кожен міліметр його руху, щільно намазуючи на серці спогад за спогадом? Чи просто заплющили б очі, щоб навіть не бачити, як сонце остаточно булькне за ваш життєкрай?

Яке ти, сонце, що заходить востаннє? Як же тебе розгледіти? За якими натяками тебе впізнати? Як правильно з тобою попрощатися? І чи грієш ти бодай якось по-особливому? А може, востаннє ти вперше холодне?

Сонце над Будинком заходило неквапом. Повільно розтікалося небесним акрилом. Жовті язички променів непристойно бубнявіли, виструнчувались і наповнювали капіляри багряною сумішшю тепла й щему. Ця гаряча жижа розтікалася просто на очах. І сонце, що мить тому було насичене жовтим, раптом перетворювалося на клубок помаранчевої, а потім і червоної цукрової вати. Вата швидко танула й відразу ж прилипала до хмар. Пухнасті небесні коти, білки та слоненята — всі вони нагадували персонажів якоїсь казки, що її обов'язково хтось мав прочитати нам перед сном. Уже червоні сонячні промені підсвічували кожен контур, ідеально

промальований на цьому небокраї. Від цих контрастних ліній паморочилося в голові. Господи, якщо Ти вже створив цю красу, то бодай трошечки сповільни її смерть.

Заходу сонця над цим Будинком пасувала б якась особлива музика. Якщо примружити очі, можна уявити, як на найбільшій із хмар виростає справжній симфонічний оркестр. Чоловіки з метеликами, жінки в елегантних сукнях одні за одними у повній тиші сідають на невидимі оку стільці. Більше схожий на святого Миколая сивий диригент виходить на сцену, зупиняється, здимає руку, на мить завмирає... а потім розрізає паличкою хмару, і звук за звуком небо наповнює Моцарт. Концерт номер двадцять один для фортепіано з оркестром, частина друга. Чуєте?

Цікаво, чи думав колись композитор, що під цю його мелодію десь далеко-далеко над дуже особливим Будинком так щемко вмиратиме сонце? Так повільно промінь за променем із нього виходитиме життя. А на задньому дворі сидітимуть вони — глядачі. Сидітимуть, немов застигли. Так, ніби вони не бачили цього заходу сонця вчора. І позавчора теж не бачили. І всі попередні дні. Але цей фільм їм уже показували. У цьому ж місці й на цих же місцях.

Як маленькі горобці, на лавках біля Будинку сидить близько десятка стареньких. Близна зовнішніх стін будівлі, змішана з коричневим відтінком черепиці, зеленню молодого саду і приправлена червоною загравою сонця, дає світло такого кольору, що ним ущент заливається кожна їхня зморшка. Їхні сухі обличчя, шиї, руки — все це всотує тепло цього вечора і вмить стає мов мальоване. Ніби галаслива група найобдарованіших студентів Академії мистецтв отримала завдання намалювати... старість.

Їхні очі, що з віком набули якоїсь особливої глибини, синхронно віддзеркалюють рухи сонця. Кліп — нижче. Кліп — нижче. Ще кліп — ще нижче. Старенькі не рухаються

і не говорять. Тиша, що стоїть на подвір'ї, нанизує їхні думки, їхні спогади... Але не мрії. Мріяти в цьому місці — лише марнування часу. Ліпше дивитися на сонце. Ліпше згадувати. Ліпше гріти своє серце під променями. А що як відігріється? А що як гаряча лава самотності ще не встигла закам'яніти? А що як віра ще має сили пробитися?

Старенькі зачаровано дивляться, як розпечене небесне тіло зникає за обрієм, лишаючи за собою червоні сліди. Далі сліди поволі тьмяніють, безжально заливаючи небо чорним, щоб вранці тут знову намалювали сонце. І так по колу. Щодня. Але чи буде по колу в них? Адже ніхто з цих крихітних сухих горобчиків достеменно не знає, чи не був цей небесний перформанс для них останнім. Не знає, але думає. Думає, але не говорить. У цьому місці про таке воліють не говорити. У місці, де поволі заходить сонце кожного з них. У Будинку для літніх людей — або, як написано на табличці біля входу, геріатричному пансіонаті для людей літнього віку «Золота осінь».

2 Ти тільки вір

— **Т**олю, ану скажи ще раз, як воно називається?
— «Золота осінь», мамо. А що?
— Красиво.
— Ага.

І вони знову замовкають. Усю дорогу з дому майже не розмовляють. Так, перекинулися кількома словами про якість асфальту в цій глушині, про особливо зелені липи вздовж дороги й про те, якою слушною була ідея віднести фікуси тьоті Тамарі. У неї вазони завжди гарно ростуть. Віра Петрівна робить ще кілька спроб сказати щось синові, але слова чомусь застрягають на рівні губ. Так, ніби густе-прегусте повітря недовомленості, що наповнило салон Толіного автомобіля, не дає їх виштовхати.

Сонячні промені пробиваються крізь шибку навіть на швидкості. Запускають свої гарячі серпневі щупальця і лоскочуть кожну зморшку на її обличчі. Щоб позбутися гнітючих думок, що, мов тополиний пух, настирливо лізуть у серце, Віра Петрівна починає бавитися у гру. Вона дуже любила її в дитинстві. Коли підставляєш обличчя до сонця, мружишся, а потім сильно стискаєш повіки, і там, де очне яблуко торкається шкіри, вмикається справжній калейдоскоп. Різнобарвні ниточки збираються у сотні маленьких райдуг і пливуть перед зіницями. За пів року Вірі Петрівні сімдесят два, а вона й досі бавиться у цю гру.

За вікном проноситься мереживо лісосмуг: тополі, липи, клени. До обрію залиті соняхами поля. І сонце, що кілька

годин тому як народилося, бавиться з кожним, хто трапляється йому на шляху. Заливає медово-золотавим відтінком акуратно підстрижене сиве волосся Віри Петрівни. На шиї виблискує янтарне намисто, вкриваючи суху, щедро всіяну зморшками шкіру невидимим теплим шаликом. Віра Петрівна поправляє комірець уквітчаної синім барвінком сукні. Толя якось привіз її з відрядження. Він знав, як мама любить барвінок, і не міг пройти повз.

Віра Петрівна ще раз перевіряє документи: паспорт, код, пенсійна книжка, медична картка, картка Ощадбанку, рецепти від лікаря — все є. Такий-от нехитрий тривожний набір пенсіонерки. Вона сидить на задньому сидінні, прямісінько за водієм. Енергійне вранішнє сонце промальовує і його контури теж. Найрідніші контури у світі. Віра Петрівна впливається своїми вицвілими з віком карими очима у його русяве волосся. Зупиняє погляд на неслухняному вихорі на маківці. Ох уже цей вихор... Ніколи не могла з ним упоратися. Придивляється уважніше — сивина підкралася і до Толіної голови. І якщо раніше вона казала: «Господи, коли ж він так виріс?», то тепер: «Боже, коли ж він так посивів?». Толя зиркає у дзеркало, на мить ловить мамин погляд, але мовчить. Віра Петрівна теж.

Цей мамин погляд... Так дивитися можуть тільки вони. Так, ніби з очей виростають мільйони маленьких рук, щоб затиснути в обіймах кожен міліметр твого тіла. Лагідно перебирати твоє волосся. Лоскотати твої щоки. І знову обіймати. Мамин погляд — він завжди такий особливий. Навіть коли тобі сорок два. Віра Петрівна уважно розглядає Толіну шию. Ніби щось навмисно на ній шукає. Кілька разів проводить поглядом, примружується.

— Толічку, чуєш, — розрізає вона тишу. — А оцей твій мій улюблений шрам...

— Який ще твій мій шрам, мамо? — щиро дивується такому початку Толя.

— Ну, оцей на шиї, такий як колосочок.

— А, той, коли ви з татом мене не догледіли, — сміється син.

— Чого одразу не догледіли? Хоча... — Віра Петрівна на мить замовкає, й усмішка сама з'являється на її обличчі. — Ну, що було, те було.

І вони обоє сміються. Бо обоє добре це пам'ятають.

Йому було сім чи вісім. У школі, де вчився Толя, а Віра Петрівна з чоловіком працювали учителями, з'явився новий гурток. Настільки неочікуваний, що черга з охочих до нього записатися стояла аж до учительської. Це був гурток «Повітряні змії». До школи саме прийшов молодий вчитель географії, він же — срібний призер області із запускання тих самих повітряних зміїв. Ох і захвату було в дітей! Географ записував усіх охочих у синій блокнот із зображенням Ай-Петрі, щоб потім влаштувати відбір. Мовляв, освоїти техніку запускання змія — справа непроста, й опанувати її зможе не кожен.

Толя, який, ледве почавши говорити, до всього завжди підходив ґрунтовно, вирішив підготуватися й тут. Спершу він тиждень підвивав батькам, що йому потрібні якісь спеціальні журнали, де є все про будову повітряних зміїв. Журнали Віра Петрівна знайшла в бібліотеці їхнього невеликого райцентру. «Техника молодіжи», 1976 рік. Толя тоді ще навіть не народився. Бути відповідальним за конструювання повітряного змія син уповноважив батька. Віктор Іванович, її коханий покійний Вітя, викладав фізику. І за будь-які технічні синові експерименти у їхній родині відповідав він. Маму, себто Віру Петрівну, або, як казав Вітя, Маму Петрівну, до технічних хлопчачих розваг не залучали. «Ну, бо який конструктор з учительки української мови та літератури?» — жартував він. Хіба вірші над душею почитати.

Віра Петрівна пам'ятає, як два дні її хлопці працювали над тим змієм у гаражі. У них тоді нарешті з'явився власний

гараж. Вони нещодавно отримали квартиру, куди переїхали з комуналки. Для Віті, який дуже любив щось майструвати, то було справжнє щастя. Іноді здавалося, що гаражу він тішитися більше, ніж новій, просторій і, головне, окремій квартирі на вулиці, де житло отримували лише вчителі. В містечку її так і називали — учительська, хоча за документами вона була вулицею Котовського. Так, звісно, ніким путнім вулицю для вчителів у ті часи назвати не могли. На учительській вулиці стояло десять збудованих всередині вісімдесятих двоповерхових будинків. Кожен будинок поділено навпіл — для двох сімей. Одну таку половину отримало подружжя Віри та Віктора Тихих. За стіною в них жили *фізрук з англічанкою* та двома галасливими дітьми.

Кожна квартира, окрім двох кімнат, кухні, комори й санвузла з однаковими для всіх будинків шпалерами та кахлями, мала, як уже згадувалося раніше, окремий гараж і невеличкий, метрів п'ятнадцять квадратних, дворик. Віра Петрівна одразу ж зробила собі там клумбу і насіяла барвінку. Англічанка — а огорожа між ними була дуже умовна — весь час зітхала, що барвінок садять лише на цвинтарі. Але Віра Петрівна не зважала. Після стількох років поневірянть комуналками нарешті в неї була власна клумбочка, а у Віті — гараж.

Повітряний змій вийшов точнісінько як у журналі. Віктор Іванович, як справжній технар, десять разів перерахував усі градуси та кути, щоб цей апарат точно злетів. Понад усе Вітя любив дві речі: коли учні перемагали на олімпіадах із фізики та коли Толя радів. Коли Толя радів, він любив, звісно, більше. А Толя радів. У нього був власний повітряний змій! Трикутний птах із трьох пістрявих кольорів: жовтого, зеленого і помаранчевого. Велике небесне «вирви око». Толя не міг дочекатися, коли всі вони, включно з Мамою Петрівною, її пакетом вишневих пиріжків і повним термосом компоту, сядуть у їхні блакитні жигулі-копійку і вирушать на витачівські пагорби.

Бо тільки там, на зелених дніпровських кручах, вони зможуть піймати справжній вітер. Вітер, на який заслуговує їхній з татом красень-змій.

Проте змій виявився норавливим і підкорятися маленькому Толіку не хотів. Спочатку він відмовлявся злітати. Потім нитка постійно плуталася в руках. А коли Толя таки примусив змія злетіти, різнобарвний неслух мчав куди завгодно, тільки не туди, куди спрямовував його маленький пілот. Толя злився і плакав, але пробував далі. Допомоги тата не приймав. Він дуже хотів навчитися всього сам. Не приймав не лише допомоги, а й вишневих маминих пиріжків. Нащо мені їсти, бідкався він, якщо все одно не візьмуть у гурток? Яким був причинно-наслідковий зв'язок між цими двома фактами у його маленькій голові, ні мама, ні тато не знали. І все, що їм дозволяв їхній маленький наполегливий хлопчик, — це лише слова підтримки.

Віра Петрівна пам'ятає, як вони з татом по черзі підбадьорливо казали йому: «Толічку, ти тільки вір». І Толічок вірив. Плакав, витирив сльози, шморгав носом, не відчував рук, але все продовжував вперто запускати змія, аж поки той нарешті не підкорився і не полетів так, як того хотів його маленький господар. Ох, скільки ж там було радості! Толя, не зводячи зі змія очей, біг витачівською кручею і кричав щосили: «Летить! Він летить! Мій змій летить!». А оскільки на підборідді очей у Толіка не було, а мама з татом не встигли навіть зойкнути, Толя зашпортався, впав на спину і розсік собі шию об камінь. Але ні кров, що юшила з рани, ні кусюча зеленка, якою її замазував тато, ні примовляння наляканої мами — ніщо не могло затьмарити радості від змія, що таки полетів. З того дня у них залишилися спогади й шрам у формі маленького колоска.

Конкурс до гуртка Толя пройшов успішно. Ба більше — за рік він виграв районні змагання із запускання повітряних зміїв. Після чого у школі його так і називали — Змій. Скільки

тоді було у Віри Петрівни гордості!.. Який щасливий на тому п'єдесталі стояв її маленький хлопчик, міцно притискаючи повітряного змія, якого вони з татом так довго майстрували у гаражі!

Ти тільки вір. Скільки разів вони потім казали це одне одному... Востаннє — під дверима кімнати, коли Віктор Іванович ішов. «Ти тільки вір», — повторює собі подумки всю дорогу Віра Петрівна. Вона вірить, що їде до Будинку ненадовго. Бо так сказав Толя. Казав неодноразово, але... вона мусить знову це перевірити.

— Толю, — несподівано вигукує Віра Петрівна, — я, здається, забула вдома одну книжку.

— Мамо, ну, по-перше, я будь-якої миті, як буде треба, зможу тобі її передати. А по-друге, ти ж туди ненадовго.

Вона туди ненадовго. Слава Богу! Віра Петрівна відчуває, як гаряча кров, що останні кілька секунд гучно пульсувала у її скронях, нарешті відкочується туди, де має бути згідно з нормальним маршрутом кровообігу.

Віра Петрівна пам'ятає, як Толя сказав їй про Будинок уперше. Це був, здається, травень. Так, травень. Вони тоді саме повернулися з Житомирщини від свахи, куди Толя вивіз її, Олю та дітей одразу ж 24 лютого. Події перших місяців вторгнення для неї досі мов у тумані. Лише окремі клаптики спогадів.

Ось вона прокидається від дивного бахкання у своєму будинку, що розташований в одному дворі з будинком сина. Що це? Глухі, незнайомі їй досі звуки долинають і стають усе ближчими.

Ось Толя вже гупає в її двері: «Мамо, вставай, війна!». Ці слова ще довго дзвенітимуть їй в голові. Руки стануть ватними, ноги теж.

Ось Оля збиває їй тиск каптопресом, підкладає під ноги гарячу грілку, робить усе що завгодно, але тиск не збивається.

Все навколо смердить страхом і корвалолом. Кров бухкає Вірі Петрівні у скроні, серце калатає. Війна.

Ось вона сидить у машині й міцно обіймає Тарасика. Йому п'ять. Він мало що розуміє, але все одно тремтить. Поряд сидить старша Полінка. Їй дванадцять. Однією рукою Поля тримає кицьку Грушу, іншою гладить шершаву бабусину долоню. Толя стрибає лісовою дорогою, щоб об'їхати панічні затори. Оля як заведена читає йому вголос новини.

Ось вони вже у свахи. Віра Петрівна чує, як Толя переконує Олю поїхати з дітьми до Польщі, а звідти до Швейцарії. Там у нього є однокласник, зустріне і допоможе. Мовляв, ситуація нестабільна, сусідні села вже в окупації. Як рухатиметься фронт — невідомо, а діти мають бути в безпеці.

Ось Толя уже повертається з кордону. Відвіз. Кілька днів він майже не говорить. А Віра Петрівна й не розпитує. Навряд чи на її хворе серце він би розказав, як плакала Поля, як Тарасик довго не відпускав його шиї, як нявчала в переносці бідося Грушка і як Оля дивилася на все це скляними очима й запитувала: «Толю, це ж ненадовго? Скажи мені, що все це ненадовго...». А навколо стояло голосіння. Плакали діти. Вили жінки. Ховали сльози чоловіки. Какофонія шоку, горя й невідомості. Вервечка хаотично напханих відчаєм торб. Таким був той холодний ранковий Краковець.

Ось Толя день і ніч говорить по телефону. Пікапи, броніки, каски, турнікети, коліматорні приціли, тепловізори — слова, яких Віра Петрівна не знала досі. Толя починає волонтерити. Він робив це і з чотирнадцятого, але в набагато менших обсягах. Збирав допомогу, катався на Схід, заводив друзів, ховав друзів. Тому, коли полетіли ракети, він не здивувався, а просто діяв.

Ось вони розмовляють по відеозв'язку з Олею та дітьми. Доїхали. Поселилися. Тарасик радісно показує нову кімнату з великим вікном. Оля розказує, що місцеві діаспоряни